

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

Diplomski rad

**NASILNIŠTVO I STRATEGIJE SUOČAVANJA KOD DJECE
OSNOVNOŠKOLSKE DOBI**

Katarina Radman Petrušić
Mentor: dr.sc. Gordana Keresteš, docent

Zagreb, 2005.

SADRŽAJ:

Uvod.....	1
Nasilje među djecom u školi.....	1
Strategije suočavanja sa stresom.....	3
Povezanost između nasilja i strategija suočavanja.....	6
Problemi istraživanja.....	9
Metoda.....	10
Sudionici istraživanja.....	10
Postupak.....	11
Instrumenti.....	11
Nacrt.....	13
Rezultati.....	13
Zastupljenost različitih uloga u nasilju.....	14
Strategije suočavanja s nasiljem.....	16
Rasprava.....	19
Zaključak.....	25
Literatura.....	26

Nasilništvo i strategije suočavanja kod djece osnovnoškolske dobi **Bullying and coping strategies in elementary school children**

Katarina Radman Petrušić

Sažetak

Cilj rada bio je istražiti strategije suočavanja sa stresom koje djeca koriste kao odgovor na nasilništvo. U istraživanju je sudjelovalo 309 učenika (146 dječaka i 163 djevojčice), polaznika viših razreda osnovne škole. Uz pomoć Olweusovog revidiranog upitnika žrtva/zlostavljač, djeca su s obzirom na svoju ulogu u nasilju podijeljena u 4 skupine: zlostavljače, žrtve, zlostavljače i žrtve, te neuključene učenike. Za utvrđivanje strategija suočavanja korištena je skraćena verzija Skale strategija suočavanja (Causey i Dubow, 1992). U ispitivanom uzorku bilo je 80,6% neuključenih učenika, 8,7% zlostavljača, 8,1% žrtava, a 2,6% učenika i žrtava i zlostavljača. Veći je broj dječaka zlostavljača u usporedbi sa djevočicama. Strategije suočavanja koje se najčešće koriste kod suočavanja s vršnjačkim nasiljem redom su: samooslanjanje i rješavanje problema, te traženje socijalne potpore, koje spadaju u strategije pristupa. Nakon njih po učestalosti slijede: distanciranje, internaliziranje i eksternaliziranje, koje su strategije izbjegavanja. Neuključeni koriste u većoj mjeri strategiju samooslanjanja i rješavanja problema od žrtava i zlostavljača. Strategiju internaliziranja najčešće koriste žrtve, nakon njih neuključeni, a najmanje nasilnici. Djevojčice više koriste strategije traženje socijalne potpore i internaliziranja, a manje strategiju distanciranja od dječaka. Mlađi učenici u odnosu na starije češće koriste strategiju traženje socijalne potpore, a rjeđe strategiju samooslanjanje i rješavanje problema. Rezultati su raspravljani u okviru modela rizika za zlostavljanje od strane vršnjaka (Juvonen i Graham, 2001).

Abstract

The aim of the study was to investigate coping strategies employed in response to bullying. There were 309 participants (146 boys and 163 girls), elementary school children in grades 5 to 8. Using Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire Students were classified into four bully-victim status types: bullies, victims, bully/victims and uninvolved children. For the investigation of coping strategies short version of Self-Report Coping Measure (Causey i Dubow, 1992) was used. In our sample there were 80,6% uninvolved children, 8,7% bullies, 8,1% victims, and 2,6% bully/victims. There were more boys among bullies than girls. Coping strategies most frequently used by students in response to bullying are: Self-Reliance/Problem-Solving and Seeking Social Support, which are approach strategies. Then, according to frequency, follow coping strategies: Distancing, Internalizing and Externalizing, which are avoidance strategies. Uninvolved children used more Self-Reliance/Problem-Solving strategy when compared to victims and bullies. Internalizing was most frequently used by victims, followed by uninvolved children, while Internalizing was at least frequently used by bullies. Girls use more Seeking Social Support and Internalizing, and less frequently Distancing, when compared to boys. Younger children use more frequently Seeking Social Support, and less frequently Self-Reliance/Problem Solving than older children. The findings were discussed in relation to a model of risk of peer harassment (Juvonen i Graham, 2001).

Ključne riječi: nasilništvo, žrtva, stres, strategije suočavanja, djeca

Keywords: bullying, victim, stress, coping strategies, children

UVOD

Nasilje među djecom u školi

Nasilje među djecom u školi je vrlo važno socijalno pitanje, jer ima negativan utjecaj na velik broj djece, gledano kako kratkoročno, tako i dugoročno.

Nasilje među djecom u školi može se definirati na sljedeći općenit način: učenik je zlostavljan ili viktimiziran kada je opetovano i trajno izložen negativnim postupcima od strane jednoga ili više učenika (Olweus, 1998). U okviru definicije ističu se tri bitna elementa: trajanje, negativni postupci i neravnopravan odnos snaga. Iako se pojedinačni slučaj ozbiljnijeg nasilja može smatrati nasilništvom, definicija naglašava trajnost i ponavljanje negativnih postupaka. Pod negativnim se postupcima podrazumijeva djelovanje pojedinca kada on namjerno zadaje, ili nastoji zadati ozljedu ili neugodnost drugome. Učenik koji je izložen nasilju teško se brani i donekle je bespomoćan u odnosu prema zlostavljaču (Olweus, 1998). Definicija prezentirana učenicima u Revidiranom Olweusovom nasilnik/žrtva upitniku (Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire) (Olweus, 1996; prema Elez, 2003) je ponešto proširena i glasi: "Kažemo da je nad učenicom izvršeno nasilje kada drugi učenik ili nekoliko drugih učenika: govore podle i bolne riječi učeniku ili se izruguju nazivajući ga pogrdnim imenima; potpuno isključuju učenika iz svoje grupe prijatelja ili ga namjerno zanemaruju; udaraju rukom, udaraju nogom, guraju, gađaju ili zaključavaju učenika u prostoriju; lažu i šire lažne glasine ili nastoje odvariti druge učenike od njega, te čine druge neugodne stvari. Kada govorimo o nasilništvu ono se učestalo događa i teško se učeniku nad kojim je izvršeno nasilje obraniti. Nasilništvom nazivamo i to kada učenika učestalo zadirkuju na podao i bolan način. Nasilništvom ne nazivamo zadirkivanje na zabavan i prijateljski način. Isto tako, pojam nasilništva se ne koristi u slučaju kada se dvoje učenika približno jednake snage prepiru ili tuku."

Baldry (2003) dijeli nasilje među djecom u školi po obliku na direktno (npr. fizički napadi, vrijeđanje) i indirektno nasilje (npr. ogovaranje, društvena izolacija). Stručnjaci Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba (Bilić i Karlović, 2004) dijele nasilje u dva glavna oblika: fizičko i verbalno. Fizičko je nasilje najuočljiviji oblik, a podrazumijeva udarce, guranje, čupanje. Verbalno nasilništvo najčešće prati fizičko i podrazumijeva:

vrijeđanje, širenje glasina, ismijavanje, zadirkivanje. U ova dva navedena oblika mogu se izdvojiti četiri podvrste: emocionalno (ignoriranje i isključivanje iz skupine), seksualno (neželjeni fizički kontakt i uvredljivi komentari), kulturalno (vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi), te ekonomsko nasilje (krađa i iznuđivanje novaca).

Udio školske djece koja su žrtve nasilništva u školi u većini je zemalja sličan. Općenito istraživanja dolaze do nalaza da 60-70% djece nije uključeno u probleme nasilja među djecom. Na temelju istraživanja na nacionalnoj razini u Norveškoj 1980-ih godina Olweus (prema Kristensen i Smith, 2003) je našao da je 15% djece uključeno u probleme žrtva/zlostavljač. Od toga 9% djece bilo je u ulozi žrtve, 7% zlostavljača, a 1,6% u ulozi i žrtve i zlostavljača. Prema rezultatima istraživanja u Danskoj (Kristensen i Smith, 2003) 16,4% djece u uzorku bili su žrtve zlostavljanja, 9,5% bili su i žrtve i zlostavljači, i 8,2% zlostavljači. U istraživanju u Finskoj Olfasen i Viemerö (2000) našli su da se 17% učenika nalazi u ulozi žrtve, 2,2% i žrtve i zlostavljača, a u ulozi zlostavljača 4,1%. Stručnjaci iz Poliklinike za zaštitu grada Zagreba (Bilić i Karlović, 2004) su 2003. u istraživanju o školskom nasilju na 25 osnovnih škola u 13 gradova Hrvatske dobili ovakve rezultate: 19 % djece su žrtve nasilja skoro svakodnevno, 8% djece su i žrtve i zlostavljači, a 8% zlostavljači.

Neki općeniti nalazi vezani uz nasilje među djecom osnovnoškolske dobi su sljedeći: dječaci izjavljuju da su zlostavljači i žrtve/zlostavljači u većem broju od djevojčica (Kristensen i Smith, 2003). Dječaci su češće izloženi nasilništvu od djevojčica, s time da se ta razlika smanjuje s povećanjem dobi. Djevojčice su izložene neizravnim i istančanim oblicima nasilništva, a kod zlostavljanja češće koriste suptilnije metode zlostavljanja. Odnosi među dječacima su većinom grublji, oštiri i nasilniji nego u djevojčica (Olweus, 1998). Obično se u studijama dolazi do nalaza da se broj žrtava smanjuje s dobi (Kristensen i Smith, 2003). Kod starijih dobnih skupina manje je prisutno fizičko nasilje. Problem nasilja je trajan, zlostavljačem ili žrtvom se može biti dugo vremena, čak i više godina. I zlostavljači, i žrtve imaju školski uspjeh niži od prosjeka. Postotak je nasilja isti ili čak veći u negradskim sredinama, u odnosu na gradsku sredinu (Olweus, 1998).

Određeni broj istraživanja se usmjerio na karakteristike djece podijeljene u četiri glavna tipa u odnosu na problem zlostavljanja: žrtve, zlostavljači, žrtve/zlostavljači, te

neuključeni u nasilje. Kod žrtvi je prisutno niže samopoštovanje nego kod neuključenih vršnjaka (Andreou, 2001; Elez, 2003) i obično su nesigurnije i anksioznije od ostale djece (Hawker i Boulton, 2000; Olweus, 1998). Obično se osjećaju osamljenima u školi i nemaju pravih prijatelja (Olweus, 1993; Smith, Sue i Madsen, 2001, prema Kristensen i Smith, 2003). Što se tiče vanjskog izgleda žrtve su iznenađujuće slične ostaloj djeci. Olweus (1998) je utvrdio jedinu izvanjsku neobičnost žrtvi kod dječaka, a to je tjelesna snaga: žrtve su fizički slabije od dječaka općenito. Isti autor prema istraživanjima na dječacima, navodi još neke karakteristike koje općenito obilježavaju žrtve: često imaju poteškoće u razvoju ili neki drugi hendikep, oprezni su, mirni, povučeni, imaju slabije razvijene socijalne vještine i nedostatak asertivnosti, osjećaj krivnje za to što im se događa, manjak sigurnosti da potraže pomoć. Zlostavljači obično imaju pozitivan stav prema nasilju, te su impulzivni, dominantni i agresivni u njihovim interakcijama s ostalima (Olweus i Endresen, 1998; prema Kristensen i Smith, 2003). Imaju potrebu osjetiti kontrolu i moć, a često im nedostaje empatije za žrtve. Obično su tjelesno snažniji od vršnjaka, uspješniji u igrama i sportu, sukobljavaju se s odraslima i imaju razmjerno povoljan sud o sebi. Žrtve/zlostavljači, ili kako ih neki autori nazivaju, provokativne žrtve, karakterizira kombinacija anksioznog i agresivnog obrasca ponašanja (Olafsen i Viemerö, 2000). Po Olweusu (1998) provokativne žrtve su razdražljive i imaju poteškoće s koncentracijom, hiperaktivne i rastresene, nasilne, te izazivaju i zlostavljaju slabije učenike.

Strategije suočavanja sa stresom

Smisao istraživanja strategija suočavanja sa stresom je razumijevanje zašto se ljudi uvelike razlikuju u njihovim odgovorima na stres te kako se različiti odgovori odražavaju na dobrobit pojedinca. Razumijevanje procesa suočavanja kod žrtvi zlostavljanja može doprinjeti našoj mogućnosti za pružanje pomoći toj skupini, budući da jasnija ideja o tome kako se djeca i adolescenti suočavaju, kao i zašto se tako suočavaju, može omogućiti razvijanje strategija koje bi smanjivale pojavu i trajanje vršnjačkog nasilja kod specifičnih skupina djece (Hunter i Boyle, 2004).

Stres se može okarakterizirati kao iskustvo koje proizlazi iz transakcije osobe i okoline, osobito onih transakcija u kojima dolazi do neslaganja između individualnih snaga i percipiranog izazova ili potrebe (Lazarus i Folkman, 2004). "Stresni događaji su okolinske

prilike koje remete ili prijete da će poremetiti, fizičko ili psihološko funkcioniranje pojedinca" (str. 337, Lazarus i Folkman, 1984; prema Juvonen i Graham, 2001). Prema tome, nisu svi događaji svima jednako stresni, niti je jedan te isti događaj jednako stresan jednoj osobi u različita vremena. Samom suočavanju sa stresom prethodi proces kognitivne procjene, koji je bitna komponenta teorije Lazarusa i Folkmanice. Procjenjuju se kako okolinski zahtjevi, tako i individualne snage za suočavanje sa stresom. Lazarus i Launier (1978, prema Hunter, Boyle i Warden, 2004) kategoriziraju procjenu kao primarnu i sekundarnu. Primarna se procjena odnosi na značenja koja pojedinac pripisuje događaju, a sekundarna na evaluaciju dostupnih opcija suočavanja.

Strategije suočavanja sa stresom se općenito definiraju kao korištenje raznih načina za nošenje sa stvarnim ili anticipiranim problemima i njihovim pratećim emocijama (Aldwin, 2000). Istraživanje načina suočavanja ima svoje korijene u spoznaji da postoje individualne razlike u reakcijama na stres, tj. slični stresori mogu imati različite utjecaje na različite ljude. Teoretska orijentacija istraživača određuje tipove faktora koji će se uzimati u obzir kod istraživanja utjecaja na strategije suočavanja. U literaturi se susreću četiri bazične orijentacije: pristup usmjeren na osobu, pristup usmjeren na situaciju, interakcijski pristup, te transakcijski pristup, koji ovdje opisujemo. Po tom pristupu osoba, situacija i strategije suočavanja međusobno utječu jedni na druge u procesu koji se razvija kroz vrijeme. Taj pristup zahtijeva širi pogled na situaciju, specificira da se strategije suočavanja mogu mijenjati tijekom vremena kao odgovor na vlastito djelovanje na situaciju (Lazarus i Folkman, 1984, prema Aldwin, 2000). Transakcijski pristup naglašava kognitivnu komponentu u procesu suočavanja, pa ujedno spada i u kognitivne pristupe suočavanju. Kognitivni pristupi suočavanju sa stresom temelje se na četiri pretpostavke: a) način na koji se osoba nosi sa stresom uvelike ovisi o njejoj procjeni situacije, b) pojedinci su fleksibilni u izboru strategija suočavanja i modificiraju svoje strategije u skladu sa zahtjevima konkretnog problema, c) načini suočavanja uključuju i strategije usmjerene na problem i strategije usmjerene na emocije, d) nema hijerarhije adaptivnosti, već adaptivnosti neke strategije pristupaju empirijski. Kognitivni pristupi identificiraju koje se strategije koriste u kojim situacijama i uvjete pod kojima daju ili ne daju pozitivne adaptivne ishode (Aldwin, 2000). Efektivnost strategija suočavanja se manifestira kroz fizičke, socijalne i psihološke

posljedice kod pojedinca. U teoretskom okviru Lazarusa i Folkmanice (Lazarus i Folkman, 1980; Lazarus, Folkman, Dunkel-Schetter, DeLongis i Gruen, 1986; sve prema Causey i Dubow, 1992) načini suočavanja sa stresom su podijeljeni na: usmjerene na problem i usmjerene na emocije. Strategije suočavanja usmjerene na problem uključuju pokušaje individue da promijeni stresor. Specifične strategije u toj skupini uključuju sukobljavanje i plansko rješavanje problema. Za razliku od toga, strategije usmjerene na emocije podrazumijevaju pokušaje da se reguliraju negativne emocionalne reakcije u odnosu na stresor, a specifične strategije uključuju samokontrolu i distanciranje. U drugom teoretskom okviru, Roth i Cohen (1986, prema Causey i Dubow, 1992) opisuju podjelu na strategije pristupa i strategije izbjegavanja. Strategije pristupa su bihevioralne, kognitivne ili emocionalne aktivnosti orijentirane ka stresoru (npr. traženje informacija), a strategije izbjegavanja orijentirane su od stresora (npr. ignoriranje stresora). Moss (1998, prema Causey i Dubow, 1992) je istaknuo da se ti teoretski okviri razlikuju u tome što prvi ističe fokus suočavanja (usmjerava se na situaciju, odnosno na reakciju ili emociju osobe), dok drugi ističe metodu, način suočavanja (pristupanje ili izbjegavanje). Ističe da su ti okviri slični po tome što oba opisuju dimenzije suočavanja kao: one koje teže djelovati na stresor više direktno (usmjerene na problem, strategije pristupanja), i one koje su indirektnije te pomažu izbjeći stresor i/ili kontrolirati njegov emocionalni utjecaj (usmjerene na emocije, strategije izbjegavanja).

U kontekstu vršnjačkog nasilja i strategija suočavanja, vrijedno je razmotriti model rizika za zlostavljanje od strane vršnjaka (Juvonen i Graham, 2001). Prema tom modelu, u velikoj vršnjačkoj skupini neki članovi koji su u moćnijoj poziciji mogu iskoristiti tu situaciju za pokušaj zlostavljanja ostalih. Neka djeca koju se percipira slabijima, sramežljivijima, neasertivnima ili djeca sa nekom poteškoćom, su posebno pod rizikom za takve pokušaje, ali sva djeca će ih vjerojatno iskusiti s vremena na vrijeme. Hoće li ta djeca postati dugoročne žrtve uvelike ovisi o tome kako se suočavaju sa zlostavljanjem. Oni koji se lošije suočavaju bit će vjerojatnije mete kontinuiranog zlostavljanja. Taj model pretpostavlja da postoji filtrirajući proces: u mlađoj dobi puno djece doživljava neki oblik nasilja, ali većina njih ima razvijene odgovarajuće strategije suočavanja tako da zlostavljanje ne postane preozbiljno ili često. Manjina nema odgovarajuće strategije

suočavanja i pod rizikom su da ostanu žrtve duži vremenski period. Smith i Shu (2000; prema Juvonen i Graham, 2001) našli su da iako 65 % žrtava kaže da je zlostavljanje prestalo za tjedan ili mjesec dana najduže, 13% je reklo da se zlostavljanje nastavilo kroz cijelo polugodište, 9% godinu dana, a 13% žrtava da se nastavilo kroz nekoliko godina.

Povezanost između nasilja i strategija suočavanja

Iako većina učenika procjenjuje zlostavljanje od strane vršnjaka stresnim, samo manji broj studija je istraživalo vezu nasilja među djecom i suočavanja sa stresom (Olafsen i Viemerö, 2000). Odnedavno, istraživanja nasilja među djecom sve se više usmjeruju na strategije suočavanja u odnosu na vršnjačko nasilje. Veći broj tih istraživanja usmjerio se isključivo na istraživanje strategija suočavanja kod žrtava, a ne i ostalih sudionika nasilništva (Kristensen i Smith, 2003).

Kochenderfer i Ladd (1997, prema Graham i Juvonen, 2001) u istraživanju suočavanja s vršnjačkim nasiljem kod djece vrtićke dobi našli su da su se djeca razlikovala u svojim reakcijama na agresiju vršnjaka, a to je bilo povezano s time hoće li biti zlostavljeni u budućnosti. Ako su uzvraćali agresijom nasilje se nastavilo, a ako su tražili pomoć prijatelja nije. Nalazi ukazuju da strategije suočavanja mogu u određenoj mjeri utjecati na frekvenciju viktimizacije djece.

Skinner & Kochenderfer-Ladd (2000, prema Graham i Juvonen, 2001), kod učenika petog razreda osnovne škole, mjerili su osamljenost, frekvenciju kojom su zlostavljeni i strategije suočavanja pomoću Skale strategija suočavanja (Self-Report Coping Scale). Češće zlostavljeni su bili osamljeniji, uz dvije značajne interakcije: često zlostavljeni, koji su koristili internaliziranje kao strategiju suočavanja bili su osamljeniji od onih koji se nisu oslanjali na taj oblik suočavanja izbjegavanjem, te često zlostavljeni, koji su koristili traženje socijalne potpore kao strategiju suočavanja bili su značajno manje osamljeni od onih koji nisu koristili taj oblik suočavanja.

Smith i Shu (2000, prema Graham i Juvonen, 2001) u istraživanju na 19 engleskih osnovnih škola, ispitivali su zastupljenost nasilja među djecom, strategije suočavanja i još neke socijalne prilike djeteta. U uzorku je bilo 12,3% žrtava, od toga nešto više dječaka. Nađeno je da se broj žrtava smanjuje s dobi. Dječaci su nešto više koristili startegiju uzvraćanja napada, dok su djevojčice više tražile socijalnu podršku i plakale kao odgovor

na nasilje. Kod mladih učenika prisutnija je strategija plakanje ili bježanje iz situacije, dok je kod starijih zastupljenije ignoriranje napadača.

Salmivalli, Karhunen i Lagerspetz (1996, prema Kristensen i Smith, 2003) našli su da je kod djevojčica žrtvi koje su se ponašale bespomoćno kao odgovor na nasilje ili uzvraćale napad češće započinjano i nastavljano nasilništvo, dok je kod dječaka samo uzvratanje napada bilo povezano s tim aspektima. Ponašanja za koja je nađeno da su povezana sa smanjivanjem i prekidanjem nasilja su nepokazivanje bespomoćnosti kod djevojčica, te ravnodušnost i neuzvratanje napada kod dječaka.

Smith i sur. (2001, prema Kristensen i Smith, 2001) istraživali su strategije suočavanja kod žrtvi vršnjačkog nasilja u dobi od 10 do 14 godina. Najčešće korištene strategije su bile redom: ignoriranje zlostavljača, govorenje zlostavljaču da prestane, traženje pomoći kod odraslih i uzvratanje napada, a najrjeđe korištene strategije su bile: bježanje iz situacije, zamolba prijatelja za pomoć i plakanje. Mlađa su djeca češće izjavljivala da koriste strategije plakanje i bježanje iz situacije, dok su starija djeca izjavljivala da češće koriste strategiju ignoriranja. Vezano uz spol, potvrđen je već ranije naveden nalaz (Smith i Shu, 2000; prema Graham i Juvonen, 2001). Djevojčice su izjavljivale da češće koriste plakanje i traženje pomoći prijatelja ili odraslog, dok su dječaci izjavljivali da češće koriste uzvratanje napada.

Roecker Phelps (2001) kao rezultat istraživanja na učenicima trećeg do šestog razreda uz korištenje Skale strategija suočavanja (Causey i Dubow, 1992) navodi da stariji učenici više koriste eksternaliziranje, a manje internaliziranje i distanciranje od mlađih. Djevojčice su više koristile strategije usmjerene na rješavanje problema i strategije traženja socijalne potpore, a dječaci eksternaliziranje. Eksternaliziranje predstavlja strategiju suočavanja koja se očituje kroz agresivan obrazac ponašanja kao: psovanje, vikanje na druge, bacanje stvari u ljutnji. Internaliziranje je strategija suočavanja koja se sastoji od: povlačenja u sebe, plakanja, pretjerane zabrinutosti, žaljenja samog sebe. Distanciranje se temelji na negiranju problema, a ponašanja koja se vezuju uz tu strategiju suočavanja su: govorenje sebi da nije važno, odbijanje razmišljanja o problemu, zaboravljanje svega što se vezuje uz problem. Traženje socijalne potpore se odnosi na pričanje sa raznim osobama iz okoline o problemu i traženja njihovog savjeta. Strategije rješavanja problema obuhvaćaju razmišljanje što

napraviti da se događaj ne ponovi, smišljanje načina za rješavanje aktualnog problema, donošenje odluke koji će se način rješavanja problema koristiti.

Andreou (2001) je u istraživanju na 408 djece našla da su žrtve/zlostavljači slični žrtvama po korištenju internaliziranja, a zlostavljačima po korištenju eksternaliziranja.

Mlađe žrtve češće traže pomoć te isto tako češće traže pomoć i djevojčice u usporedbi s dječacima (Hunter i Boyle, 2004, Sharp, 1995 i Glover, 2000, sve prema Hunter, Boyle i Warden, 2004).

Olafsen i Viemerö (2000) sakupili su podatke o strategijama suočavanja kod 10- do 12- godišnjih učenika kao odgovor na vršnjačko nasilje, kod četiri uloge učenika u odnosu na nasilje: žrtvi, zlostavljača, žrtvi/zlostavljača i neuključenih. Koristili su Inventar životnih događaja i strategija suočavanja (Life Event and Coping Inventory), u okviru kojeg su strategije suočavanja podijeljene na pet podskala. Dva faktora su negativna: agresija i samodestrukcija, dok su tri faktora pozitivna: distrakcija, podnošenje te prepoznavanje i izražavanje stresa (stress-recognition). Djevojčice su više koristile prepoznavanje i izražavanje stresa, a dječaci samodestruktivnost. Žrtve/zlostavljači koristili su više agresivne strategije u usporedbi sa žrtvama i neuključenim učenicima, kao i samodestruktivne strategije u usporedbi sa svim ostalim učenicima. Žrtve indirektnog zlostavljanja, u usporedbi sa žrtvama direktnog zlostavljanja koristile su više samodestruktivne strategije. Moguće je da su ti zanimljivi nalazi u interakciji sa spolom, budući da su analize rađene odvojeno za spol i odvojeno za ulogu, zbog nedovoljne veličine podgrupa za statističku analizu.

Bijttebier i Vertommen (1998) koristili su Skalu strategija suočavanja da bi istražili strategije suočavanja koje koriste učenici u dobi od 9 do 13 godina kada se suočavaju s vršnjačkim sukobom. Podijelili su učenike u glavne četiri uloge u odnosu na nasilništvo, a žrtve dodatno na žrtve direktnog zlostavljanja i žrtve socijalne izolacije. Dječaci žrtve oba oblika nasilja koristili su više internaliziranje u usporedbi s neuključenim vršnjacima, dok su dječaci zlostavljači i žrtve/zlostavljači više koristili eksternaliziranje u odnosu na neuključene učenike. Nalazi za djevojčice su bili manje jasni, s time da je internaliziranje bilo visoko kod djevojčica žrtvi direktnog zlostavljanja, ali ne i kod indirektnog zlostavljanja.

Kristensen i Smith (2003) navode da učenici klasificirani kao žrtve/zlostavljači u odnosu na neuključene i žrtve više koriste strategiju eksternaliziranja. Djevojčice više koriste traženje socijalne potpore, dok dječaci više koriste eksternaliziranje. Distanciranje, traženje socijalne potpore i internaliziranje više koristi mlađa skupina djece, u usporedbi sa starijom skupinom.

Ova istraživanja ukazuju da se strategije suočavanja razlikuju s obzirom na spol i ulogu u nasilništvu kod učenika. Dob učenika je po ovom pitanju manje uzimana u obzir kod dosad provedenih istraživanja. Koliko nam je poznato suočavanje djece s nasiljem do sada još nije istraživano u Hrvatskoj, te nam je želja ovim radom doprinjeti istraživanju tog područja.

PROBLEMI ISTRAŽIVANJA:

- 1) Ispitati pojavnost nasilnog ponašanja na uzorku djece osnovnoškolske dobi.
- 2) Ispitati razlikuju li se učenici u strategijama suočavanja s nasiljem s obzirom na svoju ulogu u nasilju (tj. žrtva, zlostavljač, žrtva/zlostavljač, neuključeni), spol i dob.

Hipoteza 1

Pretpostavlja se da će rezultati provedenog istraživanja pokazati razinu zastupljenosti nasilja među učenicima sličnu razini nađenoj u već dosad provedenim istraživanjima.

Hipoteza 2

Očekuje se da će se naći razlike u količini korištenja određenih strategija suočavanja (traženje socijalne potpore, samooslanjanje i rješavanje problema, distanciranje, internaliziranje i eksternaliziranje) kod učenika u različitim kategorijama u odnosu na problem nasilnik/žrtva, spol i dob. Konkretnije, na osnovu dosadašnjih nalaza u literaturi očekuje se da će mlađi učenici u većoj mjeri izjavljivati da koriste strategije distanciranja, traženja socijalne podrške i internaliziranja. Pretpostavljamo da će dječaci u većoj mjeri izjavljivati da koriste strategije eksternaliziranja, a djevojčice da više koriste strategije traženja socijalne podrške i internaliziranja. Ovisno o ulozi, očekujemo da će žrtve u većoj mjeri izjavljivati da koriste strategiju internaliziranja od neuključenih i zlostavljača. Za zlostavljače se očekuje da će izjavljivati da koriste i mjeru eksternaliziranja i

internaliziranja, više od neuključenih. Za žrtve/zlostavljače se očekuje da će imati razinu korištenja eksternaliziranja višu od neuključenih i žrtvi, te razinu internaliziranja višu od neuključenih i zlostavljača.

METODA

Sudionici istraživanja

Ukupno 312 učenika u 20 viših razreda 3 osnovne i jedne područne škole (OŠ Žakanje, PŠ Kamanje, OŠ Rečica i OŠ Vojnić) na području Karlovačke županije je sudjelovalo u istraživanju. Ukupan broj djece sudionika po školama je: OŠ Žakanje 113 učenika, OŠ Vojnić 89 učenika, PŠ Kamanje 65 učenika, te OŠ Rečica 45 učenika. Ukupno su u uzorku bile 163 djevojčice ili 52,2 %, i 148 dječaka ili 47,4 % (podatak o spolu za jednog sudionika je nedostajao). Broj djece sudionika u 5. razredu bio je 73, u 6. razredu 74, u 7. razredu 70, a 8. razredu 95.

Velika važnost u istraživanju pridana je uvažavanju etike istraživanja s djecom. Zbog osjetljivosti ispitivane teme posebna pažnja posvećena je dobivanju pristanaka od strane roditelja za sudjelovanje djeteta u istraživanju. Održani su roditeljski sastanci za svih 20 razreda koji ukupno imaju 391 učenika. Odaziv na roditeljske sastanke je bio relativno visok, osim u OŠ Vojnić. Sastanku su se odazvali: 81 roditelj od ukupno 123 u Žakanju, 50 od ukupno 140 u Vojniću, 58 od ukupno 72 djece u Kamanju i 29 od ukupno 56 u Rečici. Relativno nizak odaziv roditelja OŠ Vojnić vjerojatno je posljedica složene socijalne situacije na tom području. U razgovoru s razrednicima dobili smo informaciju da je odaziv na ovaj roditeljski sastanak slika uobičajenog odaziva na roditeljske sastanke u toj školi. Na roditeljskom sastanku objašnjena je svrha planiranog istraživanja, dani su podaci o upitnicima koji će biti primjenjivani s djecom, te pregled rezultata nekih do sada provedenih istraživanja na ovom području, uz opis mogućih znakova koje mogu zamijetiti kod svoje djece ukoliko su oni sudionici vršnjačkog nasilja. Od roditelja koji su bili na roditeljskom sastanku samo njih 7 nije dalo pristanke za sudjelovanje. Ostatku roditelja poslano je pismo uz obrazac za sudjelovanje po djetetu doma. Od 164 pisama poslanih doma 116 je odgovora bilo pozitivnih, 18 je odgovora bilo negativnih, a njih 30 nije vratilo

odgovor. Na obrascu za pristanak trebalo je zaokružiti DA ili NE, s obzirom na to pristaje li roditelj da mu dijete sudjeluje u istraživanju ili ne, te se potpisati.

Postupak

Nakon što su prikupljeni pristanci roditelja, primjenjeni su upitnici na djeci. U nekim su razredima primijenjeni na način da su odjednom svi učenici ispunjavali upitnike, dok je u nekim razredima bila izdvojena polovica učenika i spojena sa polovicom nekog drugog razreda zbog objektivnih razloga vezanih uz održavanje nastave s obzirom da su upitnici primjenjivani za vrijeme trajanja redovne nastave. Djeca koja nisu sudjelovala u istraživanju (djeca s negativnim odgovorom i djeca koja nisu vratila odgovor) za vrijeme ispunjavanja bila su na redovnoj nastavi, izašli su prošetati, ili ostali sjediti u razredu i u tišini nešto radili. Maksimalan moguć broj djece u razredima je razmješten da sjedi sam u klupi, a oni koji su sjedili zajedno stavili su pregrade na klupe, kako bi se osigurala što veća privatnost i tajnost odgovora. Kod same primjene upitnika bio je prisutan samo ispitivač i pridržavao se upute autora da se ne kreće razredom za vrijeme popunjavanja upitnika. Jedino ako je bilo pitanja od strane učenika za vrijeme rješavanja, ispitivač je došao do učenika.

Instrumenti

Učenici su najprije ispunjavali Revidirani upitnik nasilnik/žrtva, D.Olweusa koji je na hrvatski jezik prevela prof. Elez Katarina (Elez, 2003), a nakon toga skraćenu verziju Skale strategija suočavanja (Causey i Dubow,1992), koju je za potrebe ovog istraživanja na hrvatski jezik prevela autorica ovog rada.

Osnovnu metodu u prikupljanju podataka problema žrtva/zlostavljač u više Europskih zemalja kao i Japanu, SAD, Australiji i Kanadi čini "*Upitnik nasilnik/žrtva*" autora D. Olweusa, profesora psihologije na Bergenskom sveučilištu. Upitnik uključuje "definiciju" nasilja, kako bi učenicima pružio jasno razumijevanje onoga na što trebaju odgovoriti, te se odnosi na specifično vremensko razdoblje, vrijeme od nekoliko posljednjih mjeseci, tj. od početka školske godine do samog ispitivanja. Oba su upitnika ispunjavana potpuno anonimno, kako bi se osigurala što veća iskrenost kod odgovaranja. Upitnik sadrži 39 čestica u dva dijela: prvi dio upitnika ispituje učestalost i oblike doživljenog nasilnog ponašanja od strane drugih učenika, dok se drugi dio odnosi na učestalost i oblike

ispoljavanja nasilnog ponašanja nad drugim učenicima. Sudionici ispunjavaju upitnik tako da znakom "X" označe učestalost (frekvenciju) doživljavanja ili ispoljavanja navedenog ponašanja. Za utvrđivanje postotka učenika koji je bio izložen nasilju upotrebljena je četvrta čestica ("Koliko puta je nad tobom izvršeno nasilje u posljednjih nekoliko mjeseci?") i dvadesetčetvrta čestica ("Koliko puta si sudjelovao/la u nasilništvu nad drugim učenicima u školi u posljednjih nekoliko mjeseci?") koja daje podatak o učestalosti nasilnog ponašanja prema drugim učenicima. Ukoliko je učenik dao odgovor da je nad njim izvršeno nasilje 2-3 puta mjesečno ili češće bio je klasificiran kao žrtva, te ako je dao odgovor da je sudjelovao u nasilništvu nad drugim učenicima ponekad ili češće od toga, bio je klasificiran kao nasilnik. Kombinirana kategorija žrtva/zlostavljač dobivena je kombinacijom obje čestice, tj učenik je klasificiran kao žrtva/zlostavljač ako je identificiran u obje navedene čestice (Solberg i Olweus, 2003). Osim frekvencije žrtava i zlostavljača, upitnik sadrži i pitanja o reakcijama i stajalištima učenika, nastavnika i roditelja na nasilje. Taj niz podataka dobro ukazuje na učestalost problema nasilnik/žrtva u različitim školama, u različitim razredima, kod dječaka u usporedbi s djevojčicama. Autorova je uputa da se pri pregledu ispunjenih upitnika nedovršeni kao i nekonzistentno i besmisleno popunjeni upitnici ne uključuju u daljnju obradu podataka. Autor u uputama o karakteristikama upitnika navodi Cronbachov alfa koeficijent nutarnje konzistencije za pitanja 4-13 i 24-33 koji iznosi .80-.90. U našem istraživanju za pitanja 4-13 Cronbachov alfa koeficijent iznosi .89, a za pitanja 24-33 .79.

Skala strategija suočavanja izrađena je 1992. godine od strane autora Causey i Dubow, na uzorku djece 4. do 6. razreda. Izvorno upitnik sadrži 34 čestice. Analitički je dobiveno 5 faktora kao odgovor na specifičnu stresnu situaciju koju imenuje istraživač. Tih pet faktora predstavlja pet različitih strategija suočavanja podijeljenih u dvije kategorije. Kategorija strategija pristupa sadrži strategije: traženje socijalne potpore (npr. "Zamolim prijatelja za pomoć.") te samooslanjanje i rješavanje problema (npr. "Pokušavam smisliti razne načine za rješavanje tog problema."), dok kategorija strategija izbjegavanja sadrži strategije: distanciranje (npr. "Pokušavam se uvjeriti da se ništa nije desilo."), internaliziranje (npr. "Previše brinem o tome.") i eksternaliziranje (npr. "Iskalim se na drugima zato što se osjećam tužno ili ljuto."). Kod svake čestice u upitniku zadatak

sudionika je da zaokruži jedan od brojeva 1 do 5 na skali Likertovog tipa, pri čemu su značenja brojeva sljedeća: 1 (nikad), 2 (rijetko kad), 3 (ponekad), 4 (gotovo uvijek) i 5 (uvijek). Subskale imaju adekvatnu internalnu pouzdanost. U odnosu na akademski stresor alfa koeficijenti su bili u rasponu .69 do .82. U odnosu na vršnjačku agresiju alfa koeficijenti su bili u rasponu .68 do .84. Isto tako Skala strategija suočavanja korelira u očekivanom smjeru s ostalim mjerama dobivenim samoizvješćem i vršnjačkim procjenama strategija suočavanja (Causey i Dubow, 1992). U ovom istraživanju korištena je skraćena verzija upitnika, koju su koristili Kristensen i Smith (2003). U toj verziji izabrano je po 4 čestice od svake skupine strategija suočavanja, čime je dobiven upitnik od ukupno 20 čestica. Izabrane su čestice s najvećim faktorskim opterećenjima i najvećom varijabilnošću unutar svake subskale za suočavanje s vršnjačkim sukobom. U toj modificiranoj verziji na početku upitnika djeci je postavljeno pitanje: "Svakog od nas drugi ljudi katkad povrijede. Zanima nas kao se ti osjećaš i što činiš kada te neki drugi učenik povrijedi." Alfa koeficijenti dobiveni u našem istraživanju za pojedine subskale su: traženje socijalne potpore .72, internaliziranje .68, samooslanjanje i rješavanje problema .67, eksternaliziranje .66 i internaliziranje .58. Alfa koeficijenti u studiji u kojoj je korištena ova modificirana verzija koju smo preuzeli, nisu navedeni.

Nacrt:

Korištene su 3 nezavisne varijable: spol (dvije razine), dob (dvije razine: razredi 5 i 6 jedna razina, te 7 i 8 druga razina) i uloga u odnosu na zlostavljanje (četiri razine: žrtva, zlostavljač, žrtva/zlostavljač, neuključeni). Pet zavisnih varijabli su strategije suočavanja: traženje socijalne potpore, samooslanjanje i rješavanje problema, distanciranje, internaliziranje i eksternaliziranje.

REZULTATI

Obrada prikupljenih podataka izvršena je pomoću SPSS-statističkog paketa za obradu podataka. Kako bi se odgovorilo na prvi postavljeni problem korišteni su postupci deskriptivne statistike i χ^2 test, a u obradu su uzeti svi sudionici ispitivanja. U svrhu dobivanja odgovora na drugi postavljeni problem korišten je postupak složene analize varijance. Iz te su obrade bili isključeni sudionici koji nisu dali odgovore na čestice ključne

za određivanje njihove uloge u odnosu na vršnjačko nasilje, te ako nisu odgovorili na minimalno 3 čestice za svaku od 5 podskala strategija suočavanja. Na taj način isključeno je ukupno 6 učenika. Isto tako, u postupak složene analize varijance nije uključena kategorija učenika žrtva/zlostavljač, kako konačni rezultati dobiveni analizom varijance ne bi bili narušeni, zbog premalog broja ispitanika u toj kategoriji.

Zastupljenost različitih uloga u nasilju

Zastupljenost učenika po ulogama u odnosu na nasilništvo prema spolu i dobi prikazana je u tablici 1. Podaci u tablici se odnose na ukupno 309 učenika od kojih su prikupljeni svi relevantni podaci. Prema ranije opisanom kriteriju u ukupnom uzorku djece ima 80,6% neuključenih učenika, 8,1% učenika žrtava, 8,7% zlostavljača, a ukupno 2,6% djece zadovoljava kriterije za određivanje uloge žrtve/zlostavljača. Ukupno ima statistički značajno više neuključenih djevojčica u probleme nasilja nego dječaka (85,9% prema 74,7%), $\chi^2(1, N=309)=5,13, p<.025$. Dječaci u većoj mjeri izjavljuju da su zlostavljači od djevojčica (14,4% prema 3,7%); $\chi^2(1, N=309)=9,76, p<.005$, dok statistički značajna razlika u broju žrtava s obzirom na spol ne postoji, $\chi^2(1, N=309)=2,51, p>.1$, iako ima nešto više dječaka žrtvi nego djevojčica žrtvi (9,6% prema 6,7%). O razlikama u kategoriji žrtvi/zlostavljača nije opravdano zaključivati zbog malog broja učenika u toj ulozi.

Tablica 1.

Zastupljenost žrtvi, zlostavljača, žrtvi/zlostavljača i neuključenih učenika po spolu i dobi.

	Neuključeni		Zlostavljači		Žrtve		Žrtve/zlostavljači		Ukupno n
	n	%	n	%	n	%	n	%	
Učenici, 5i 6 raz.	56	73,7	10	13,2	9	11,8	1	1,3	76
Učenicice, 5i 6 raz.	58	82,9	3	4,3	4	5,7	5	7,1	70
Učenici, 7i 8 raz.	53	75,5	11	15,7	5	7,1	1	1,4	70
Učenicice, 7i 8 raz.	82	88,2	3	3,2	7	7,5	1	1,1	93
Učenici	109	74,7	21	14,4	14	9,6	2	1,4	146
Učenicice	140	85,9	6	3,7	11	6,7	6	3,7	163
5 i 6 razred	114	78,1	13	8,9	13	8,9	6	4,1	146
7 i 8 razred	135	82,8	14	8,6	12	7,4	2	1,2	163
Ukupno	249	80,6	27	8,7	25	8,1	8	2,6	309

Ako se osvrnemo na razlike po ulogama u odnosu na dob, ukupno ima nešto više neuključenih učenika više dobne skupine (82,8% prema 78,1%), iako ta razlika nije

statistički značajna; $\chi^2(1, N=309)=0,82, p>.1$. Nema razlike u udjelu učenika u ulozi zlostavljača između mlađe i starije dobne skupine; $\chi^2(1, N=309)=0,01, p>.1$, (8,9% prema 8,6%), niti ulozi žrtve; $\chi^2(1, N=309)=0,08, p>.1$, (8,9% prema 7,4%).

Iz ostalih tvrdnji u Olweusovom upitniku vidljivo je da najveći broj učenika (51,8%) izjavljuje da im se sviđa u školi, 31% učenika izjavljuje da im se niti sviđa, niti ne sviđa, 9,2% izjavljuje da im se jako sviđa, 4,6% da im se ne sviđa, a 3,3% da im se uopće ne sviđa u školi. Najveći broj ih izjavljuje da ima 6 ili više bliskih prijatelja u razredu (53,9%), 4-5 bliskih prijatelja 23,9%, 2-3 bliska prijatelja 16,3%, jednog bliskog prijatelja 5,9%, a nitko nije izjavio da nema niti jednog bliskog prijatelja u razredu. Dječaci izjavljuju u većem broju da imaju 6 ili više bliskih prijatelja nego djevojčice (61,8% prema 46,9%). Od oblika nasilja koje su učenici doživjeli od strane drugih učenika po kriteriju da je to nasilje doživljeno 2-3 puta mjesečno ili češće, 14,2 % učenika izjavljuje da su ih nazivali pogrđnim imenima, ismijavali ili zadirkivali na bolan način, manji broj učenika (7,9%) je doživjelo širenje lažnih glasina o njima i ogovaranje, 6,9% učenika je doživjelo ignoriranje i isključivanje iz skupine, 6,5% učenika su nazivali pogrđnim imenima uz komentiranje njihovog porijekla, 5% učenika je bilo žrtvom fizičkog nasilja, 5% je doživjelo komentiranje ili pokazivanje gesti sa seksualnim značenjem, 2,7 % uzimanje novaca i stvari. Najveći broj učenika izjavljuje da je zlostavljač iz njihovog razreda (20%), a 11 % učenika da je zlostavljač iz višeg razreda. Najčešće čini nasilje jedan učenik (21%) i grupa od 2 do 3 učenika (12,6%). Na pitanje o mjestu doživljavanja nasilja 11,4 % učenika izjavljuje da se to njima dešava u učionici dok je učitelj odsutan, 9,5% na hodnicima i stubištima, po 7% na igralištu, autobusnoj stanici, autobusu ili svlačionici. O nasilju koje im se dešava najviše razgovaraju s roditeljima (12,4%) i prijateljem (10,1%).

Kod davanja izjava o vlastitom nasilju prema drugoj djeci, po kriteriju 2 do tri puta mjesečno ili češće, 8,6% učenika izjavljuje da je nazivalo drugog učenika pogrđnim imenima, te ismijavalo ili zadirkivalo na neki drugi način. Izjave o vršenju ostalih oblika nasilja zastupljene su u manjoj mjeri, npr. udaranje i zaključavanje učenika 2,6%, pokazivanje gesti sa seksualnim značenjem 2,3%, isključivanje učenika 2%, a za ostale oblike nasilja učenici izjavljuju neznatnu frekvenciju po navedenom kriteriju (manje od 1%).

21,5% učenika izjavljuje da su razgovarali s razrednikom ili nekim drugim učiteljem o nasilju među učenicima, a 23,5% učenika da su razgovarali o tome s roditeljima. Odgovor da ne zna da li bi se moglo pridružiti nasilju prema nekom učeniku koji mu se ne sviđa dalo je 20% učenika, dok je 8,8% njih odgovorilo potvrdno na to pitanje. 7,5% učenika se često ili vrlo često boji da će biti žrtve nasilja u školi. 50% učenika je izjavilo da je razrednik često ili vrlo često pomogao u sprečavanju nasilja u posljednjih nekoliko mjeseci.

Strategije suočavanja s nasiljem

Aritmetičke sredine i standardne devijacije za svaku pojedinu strategiju suočavanja prikazane su u tablici 2.

Najčešće korištena strategija suočavanja je samooslanjanje/rješavanje problema ($M=3,33$). Nakon nje po učestalosti slijede: traženje socijalne podrške ($M=2,60$), distanciranje ($M=2,46$), internaliziranje ($M=2,13$) i eksternaliziranje ($M=1,77$).

Kako bismo odgovorili na drugi postavljeni problem, provedene su složene analize varijance sa tri nezavisne varijable: uloga u odnosu na nasilje (neuključeni, zlostavljač, žrtva), spol i dob (u dvije razine), te 5 zavisnih varijabli, koje su bile već ranije spomenute strategije suočavanja. Iz obrade je isključena kategorija učenika žrtva/zlostavljač zbog ukupnog vrlo malog broja učenika u toj kategoriji ($n=8$). U obradi je ostalo 295 učenika.

Nakon provedenih 2X2X3 analiza varijance¹ dobiveni su sljedeći rezultati. Značajni glavni efekti za ulogu u nasilju dobiveni su za sljedeće strategije suočavanja: samooslanjanje i rješavanje problema, $F(2,283)=3,56$, $p<.03$; internaliziranje, $F(2,283)=9,67$, $p<.001$. Granično značajni efekt dobiven je za strategiju eksternaliziranja, $F(2,283)=2,46$, $p<.09$. Scheffeov post-hoc test pokazuje da se u čestini korištenja strategije samooslanjanja i rješavanja problema međusobno razlikuju neuključeni ($M=3,41$) od zlostavljača ($M=2,88$), $p<.02$ i žrtava ($M=2,98$, $p<.1$). Scheffeovim post-hoc testom je utvrđena statistički značajna razlika između svih uloga na razini značajnosti $p<.05$, za

¹Normalitet distribucija rezultata u svim ispitivanim varijablama testiran je Kolmogorov-Smirroffovim testom, kako na ukupnom uzorku, tako i na subuzorcima formiranim po dobi, spolu i ulozi u odnosu na nasilje. Nađeno je da većina testova značajno odstupa od normalne distribucije, no uzevši u obzir strogost provedenog testa, visok broj stupnjeva slobode, te oblike distribucija koji vrlo nalikuju normalnoj distribuciji, čini nam se ipak opravdanim koristiti postupak analize varijance u obradi rezultata.

Tablica 2

Aritmetičke sredine i standardne devijacije strategija suočavanja sa stresom prema ulozi u odnosu na nasilje, spolu i dobi

		Neuključen		Zlostavljač		Žrtva		Ukupno	
		M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Samooslanjanje i rješavanje problema									
učenici	5 i 6 razred	3,25	1,01	2,41	1,43	2,81	0,96	3,10	1,09
	7 i 8 razred	3,53	0,89	3,02	1,03	3,20	0,48	3,42	0,90
	ukupno	3,38	0,96	2,75	1,23	2,96	0,81	3,26	1,01
učenice	5 i 6 razred	3,41	0,87	2,75	0,66	2,75	1,43	3,34	0,91
	7 i 8 razred	3,45	0,76	3,83	0,52	3,18	1,30	3,44	0,81
	ukupno	3,43	0,81	3,29	0,80	3,02	1,29	3,40	0,85
ukupno	5 i 6 razred	3,33	0,95	2,50	1,26	2,79	1,07	3,21	1,01
	7 i 8 razred	3,48	0,81	3,20	0,99	3,19	1,00	3,43	0,85
	ukupno	3,41	0,87	2,87	1,15	2,98	1,03	3,33	0,93
Traženje socijalne podrške									
učenici	5 i 6 razred	2,73	1,13	2,02	0,81	2,86	0,67	2,65	1,07
	7 i 8 razred	2,27	0,89	2,20	0,91	1,60	0,57	2,21	0,88
	ukupno	2,50	1,04	2,12	0,85	2,33	0,89	2,44	1,00
učenice	5 i 6 razred	2,95	1,05	2,50	1,00	3,13	0,48	2,94	1,02
	7 i 8 razred	2,68	0,89	3,16	1,04	1,75	1,10	2,63	0,93
	ukupno	2,79	0,97	2,83	0,98	2,30	1,12	2,83	0,98
ukupno	5 i 6 razred	2,84	1,09	2,15	0,84	2,95	0,60	2,79	1,06
	7 i 8 razred	2,52	0,91	2,41	0,99	1,68	0,86	2,45	0,93
	ukupno	2,66	1,01	2,29	0,92	2,32	0,97	2,60	1,00
Distanciranje									
učenici	5 i 6 razred	2,48	1,04	2,67	1,56	2,64	0,79	2,51	1,08
	7 i 8 razred	2,63	0,72	2,31	0,76	3,15	1,17	2,62	0,77
	ukupno	2,55	0,90	2,47	1,17	2,85	0,95	2,57	0,94
učenice	5 i 6 razred	2,49	0,87	1,63	0,88	2,06	0,69	2,43	0,87
	7 i 8 razred	2,34	0,68	1,92	0,38	2,39	0,99	2,33	0,70
	ukupno	2,39	0,77	1,80	0,54	2,27	0,87	2,37	0,77
ukupno	5 i 6 razred	2,48	0,95	2,48	1,49	2,43	0,78	2,48	0,98
	7 i 8 razred	2,45	0,71	2,23	0,70	2,71	1,09	2,45	0,74
	ukupno	2,47	0,83	2,34	1,20	2,57	0,94	2,46	0,86
Internaliziranje									
učenici	5 i 6 razred	1,83	0,73	1,64	0,84	3,00	1,30	1,92	0,88
	7 i 8 razred	1,80	0,68	1,30	0,35	2,30	0,89	1,76	0,69
	ukupno	1,82	0,70	1,45	0,63	2,71	1,16	1,84	0,79
učenice	5 i 6 razred	2,31	0,83	3,41	1,38	2,31	0,55	2,36	0,86
	7 i 8 razred	2,32	0,79	1,50	0,50	3,68	1,04	2,40	0,89
	ukupno	2,32	0,80	2,45	1,40	3,18	1,10	2,38	0,88
ukupno	5 i 6 razred	2,08	0,81	2,08	1,23	2,75	1,11	2,13	0,89
	7 i 8 razred	2,12	0,79	1,34	0,37	3,10	1,17	2,13	0,87
	ukupno	2,10	0,80	1,68	0,94	2,93	1,13	2,13	0,88
Eksternaliziranje									
učenici	5 i 6 razred	1,58	0,65	1,64	0,67	2,34	1,01	1,67	0,73
	7 i 8 razred	1,90	0,96	2,70	1,07	2,12	0,85	2,03	1,00
	ukupno	1,73	0,82	2,20	1,04	2,27	0,93	1,84	0,88
učenice	5 i 6 razred	1,63	0,71	1,83	1,44	1,50	1,00	1,63	0,76
	7 i 8 razred	1,75	0,73	1,92	1,01	2,08	0,79	1,78	0,74
	ukupno	1,70	0,73	1,88	1,12	1,85	0,88	1,71	0,75
ukupno	5 i 6 razred	1,60	0,68	1,69	0,85	2,06	1,05	1,65	0,74
	7 i 8 razred	1,81	0,83	2,52	1,07	2,10	0,77	1,88	0,87
	ukupno	1,71	0,77	2,12	1,04	2,08	0,91	1,77	0,82

korištenje strategije internaliziranja. Žrtve najčešće koriste strategije internaliziranja ($M=2,93$), nakon njih slijede neuključeni ($M=2,10$), a najmanje koriste internaliziranje nasilnici ($M=1,68$). I žrtve ($M=2,08$) i zlostavljači ($M=2,12$) imaju nešto više rezultate za učestalost korištenja eksternaliziranja od neuključenih učenika ($M=1,71$).

Značajni glavni efekt spola dobiven je za sljedeće strategije suočavanja: traženje socijalne potpore, $F(1,283)=3,86$, $p<.05$; distanciranje, $F(1,283)=6,93$, $p<.01$ i internaliziranje, $F(1,283)=13,17$, $p<.001$. Djevojčice ($M=2,76$) značajno više koriste strategiju traženje socijalne potpore od dječaka ($M=2,44$). Isto tako učenice ($M=2,38$) više koriste strategije internaliziranja od dječaka ($M=1,84$). Dječaci ($M=2,57$) pak više koriste strategiju distanciranja od djevojčica ($M=2,37$).

Značajni glavni efekt dobi dobiven je za sljedeće strategije suočavanja: samooslanjanje/ rješavanje problema, $F(1,283)=5,73$, $p<.02$; traženje socijalne potpore, $F(1,283)=3,97$, $p<.05$ i granično značajan efekt za strategiju eksternaliziranja, $F(1,283)=3,48$, $p<.06$. Mlađi učenici ($M=3,21$) manje koriste strategiju samooslanjanje/ rješavanje problema od starijih ($M=3,43$), dok stariji učenici ($M=2,45$) manje koriste strategiju traženje socijalne potpore od mlađih ($M=2,79$). Vidljiva je tendencija većeg korištenja strategije eksternaliziranja kod starijih učenika ($M=1,88$) u odnosu na mlađe ($M=1,65$).

Značajna dvostruka interakcija uloge i dobi dobivena je za strategiju internaliziranja, $F(2,283)=13,17$, $p<.02$; i strategiju traženja socijalne podrške $F(2,283)=4,05$, $p<.02$. Mlađi zlostavljači ($M=2,08$) više koriste strategiju internaliziranja od starijih zlostavljača ($M=1,34$), a mlađe žrtve ($M=2,75$) manje koriste strategiju internaliziranja od starijih žrtava ($M=3,10$). Ranije je već navedeno da stariji učenici općenito manje koriste strategiju traženja socijalne potpore, a iz značajne interakcije vidljivo je da je ta razlika najizraženija kod žrtvi. Starije žrtve ($M=1,68$) značajno manje traže socijalnu potporu nego mlađe žrtve ($M=2,95$).

Trostruka značajna interakcija uloge, dobi i spola dobivena je za strategiju internaliziranja $F(2,283)=6,95$, $p<.001$. Interpretacija ove interakcije nije moguća zbog premalog broja ispitanika u pojedinim ćelijama (svega 3 u pojedinim ćelijama).

Zasebnom analizom odgovora učenika u ulozi žrtva/zlostavljač, koji su isključeni iz analize varijance, utvrđeno je da: izjavljuju kako im se u školi jako sviđa i sviđa. Također je među njima nešto više djevojčica nego dječaka (6:2), te izjavljuju da imaju 4 i više bliskih prijatelja u razredu. Nadalje, navode da u visokoj mjeri doživljavaju da ih ostali učenici nazivaju pogrđnim imenima, ismijavaju i zadirkuju na bolan način, a pola od njih izjavljuje i često doživljavanje fizičkog nasilja (jednom do nekoliko puta tjedno). Ponekad doživljavaju nazivanje pogrđnim imenima uz pokazivanje gesti sa seksualnim značenjem, i ogovaranje. Izjavljuju da isključivanje iz skupine, prijetnje i uništavanje stvari i uzimanje novaca doživljavaju u vrlo niskoj mjeri. Kada daju izjave o nasilju koje oni čine: najčešće izjavljuju da druge učenike nazivaju pogrđnim imenima, ismijavaju i zadirkuju na bolan način. Zanimljivo je da nitko od njih nije izjavio da je učinio fizičko nasilje, isključivao i ogovarao druge učenike, prijetio, uzimao stvari i novac u posljednjih nekoliko mjeseci. A i ostali oblici učinjenog nasilja označeni su u vrlo maloj mjeri. Što se tiče njihovog korištenja strategija suočavanja, one su redom po učestalosti: traženje socijalne potpore ($M=2,94$), samooslanjanje/ rješavanje problema ($M=2,86$), distanciranje ($M=2,44$), internaliziranje ($M=2,13$) i eksternaliziranje ($M=1,84$).

RASPRAVA

Na uzorku djece u ovom istraživanju prema ranije spomenutim kriterijima, 19,4 % djece je uključeno u nasilje među učenicima, bilo kao žrtve, zlostavljači ili i žrtve i zlostavljači. Usporedbe sa drugim istraživanjima su ograničene zbog korištenja različitih metodologija, uključujući korištenje različitih kriterija za određivanje uloge, različitih instrumenata, doba godine kada je vršeno ispitivanje i referentno razdoblje u odnosu na koje su učenici davali odgovore. Ako pogledamo rezultate istraživanja u kojima su korišteni isti upitnik i kriteriji kao i u ovom istraživanju, vidimo da je udio koji smo mi dobili sličan udjelu navedenom u tim istraživanjima. Tako, Solberg i Olweus (2003) navode za uzorak od 5171 djece, u Norveškoj, u dobnom rasponu od 11 do 15 godina, udio učenika uključen u nasilje od 14,7 %, od toga je zastupljenost žrtvi bila 8,3%, zlostavljača 4,8%, a žrtava/zlostavljača 1,6%. Slične podatke, uz korištenje istog kriterija navode Rigby (1994) i Bjittieber i Vertommen (1998). Slično istraživanje po broju djece, korištenom

kriteriju i referentnom razdoblju provela je Elez (2003), no utvrđena je viša incidencija sudionika nasilja, 20,1% žrtava, a 17,4% zlostavljača. U našem uzorku nađeno je da je 8,1% učenika žrtvi, 8,7% zlostavljača, a 2,6% žrtvi/zlostavljača, tj. 10,7% djece doživljava nasilje, a 11,3% vrši nasilje. Moguće je da su razlike u tim udjelima posljedica lokacije gdje je vršeno mjerenje. Elez (2003) je radila ispitivanje u velikom gradu, dok su sudionici našeg istraživanja stanovnici manjih mjesta i sela. U istraživanjima koja su koristila drugačije kriterije za određivanje uloge nalaze se slični omjeri i trendovi kao i u ovom istraživanju, iako je u većini tih istraživanja (Rigby, 1994; Mynrad i Joseph, 1997, Craig, 1998, Rigby, 1998, Pellegrini, Bartini i Brooks, 1999; prema Graham i Juvonen, 2001) ukupan udio učenika uključenih u nasilje veći nego u istraživanjima koja određuju uloge prema kriteriju koji smo i mi koristili. Obično istraživanja koje nalaze veći broj sudionika nasilja koriste više čestica za utvrđivanje uloge, a što vjerojatno djeluje na utvrđivanje veće incidencije.

Trendovi vezano uz spol nalaze se u više istraživanja (Boulton i Underwood, 1993; Bittebier i Vertommen, 1998; Elez, 2003; Kristensen i Smith, 2003; Solberg i Olweus, 2003): općenito je u probleme nasilja više uključeno dječaka nego djevojčica, kako u ulozi žrtve tako i zlostavljača. U našem je istraživanju potvrđen nalaz o većem broju dječaka zlostavljača, dok nalaz o većem broju dječaka žrtvi nije potvrđen, iako je taj trend vidljiv. Nazire se i trend manje zastupljenosti broja žrtava u starijoj dobnoj skupini, iako niti ta razlika nije statistički značajna. Smith i Madsen (1999), daju u svom radu 4 moguća objašnjenja za pojavu veće zastupljenosti žrtava u mlađoj dobnoj skupini: mlađa djeca imaju više starijih učenika od sebe u školi, pa posljedično i više učenika čija mogu biti žrtva; mlađa djeca još nisu socijalizirana u toj mjeri da bi mogla razumjeti da se ostali ne bi smjeli zlostavljati; mlađa djeca nemaju još usvojene socijalne vještine i asertivne vještine da bi se mogli efikasno nositi sa slučajevima nasilja i smanjiti nastavak nasilja; te mlađa djeca imaju drugačiji pojam o tome što je nasilje, a što se mijenja kako odrastaju.

Vezano uz korištenje strategija suočavanja, najprije ćemo razmotriti opću razinu korištenja strategija kod učenika kada se susretne s povređivanjem od strane drugog učenika u školi. Najučestalija strategija je bila samooslanjanje i rješavanje problema, a nakon nje po učestalosti slijede: traženje socijalne podrške, distanciranje, internaliziranje i

eksternaliziranje. Slične vrijednosti i raspored po učestalosti korištenja strategija suočavanja dobili su Kristensen i Smith (2003) za suočavanje s vršnjačkim sukobom. Jedina razlika u slijedu bila je ta, što je na drugom mjestu u toj studiji po učestalosti bila strategija distanciranja, a na trećem mjestu traženje socijalne potpore, što nije bitno drugačiji poredak. Causey i Dubow (1992) dobili su slične rezultate i za suočavanje s lošom ocjenom: na prvom je mjestu po učestalosti samooslanjanje i rješavanje problema, slijedi traženje socijalne potpore, te internaliziranje i distanciranje na istoj razini, a eksternaliziranje se pokazalo kao najrjeđe korištena strategija. Sličan slijed u učestalosti korištenja strategija dobili su i za suočavanje s vršnjačkim sukobom. Ti se rezultati gotovo potpuno slažu s našim rezultatima. S obzirom da strategije samooslanjanje i rješavanje problema i traženje socijalne potpore spadaju u strategije pristupa, a distanciranje, internaliziranje i eksternaliziranje u strategije izbjegavanja, mogli bismo reći da djeca općenito češće koriste strategije pristupa, a manje strategije izbjegavanja kada se radi o suočavanju sa doživljavanjem povređivanja od strane drugog učenika.

Dobiveni se rezultati ne mogu direktno uspoređivati s rezultatima dobivenim u istraživanjima koja su koristila druge skale ili druge pristupe ispitivanju suočavanja, no moguće je povući neke paralele. Smith i sur. (2001, prema Kristensen i Smith, 2003) našli su da se strategije "ignoriranje zlostavljača" i "govorenje zlostavljaču da prestane" najčešće koriste, a koje možemo s nužnim oprezom smatrati strategijama samooslanjanja i rješavanja problema. Srednju čestinu korištenja imale su strategije "pitati odrasle za pomoć" i "pitati prijatelje za pomoć" koje možemo usporediti sa strategijom traženja socijalne podrške. "Uzvratiti" se može smatrati paralelnim sa eksternaliziranjem, "plakati" sa internaliziranjem, a za njih je dobivena najmanja čestina korištenja. Slične rezultate, ako bismo povukli paralele dobio je u svom istraživanju i Sharp (1995, prema Hunter i Boyle, 2004), gdje su bili ignoriranje i asertivne metode najčešće korišteni, a najmanje pasivne strategije prihvaćanja situacije i uzvratanja napada.

U našem su se istraživanju javile razlike po spolu u korištenju strategija suočavanja za tri strategije: traženja socijalne podrške, distanciranja i internaliziranja, s time da prvu i treću navedenu više koriste djevojčice, a distanciranje dječaci. Iste razlike kod djevojčica našli su Kristensen i Smith (2003), te Smith i sur. (2001, prema Kristensen i Smith, 2003)

koji su koristili već ranije navedeno nešto drugačije istraživanje strategija suočavanja od naše studije, pa su im se djevojčice od dječaka razlikovale po tome što su više koristile strategije pitanja odraslih za pomoć, pitanja prijatelja za pomoć i plakanja. U skladu sa tim nalazima su i nalazi Roecker Phelps (2001); Hunter i Boyle (2004), Glover i sur. (2000, prema Hunter, Boyle i Warden, 2004) koji su našli da djevojčice više traže socijalnu podršku od dječaka. O'Keffe (1994,1995, prema Baldry, 2003) je našao da djevojčice kao odgovor na zlostavljanje više razvijaju probleme internaliziranja (depresivnost, anksioznost), a što je moguća posljedica korištenja strategija internaliziranja. Međutim sa nalazima u literaturi se ne slaže naš nalaz da dječaci više koriste strategiju distanciranja, već se u dosadašnjim istraživanjima nalazi da dječaci više koriste strategiju eksternaliziranja od djevojčica (Kristensen i Smith, 2003, Smith i sur, 2001, prema Kristensen i Smith, 2003, Roecker Phels, 2001). Moguće objašnjenje za češće korištenje distanciranja kod dječaka bilo bi očekivanje od strane društva i sama socijalizacija dječaka da budu snažni i jaki. Ukoliko dječak postane žrtva radije ne razmišlja o tome, uvjerava se kako se ništa nije dogodilo, govori si da nema veze, pokušava na kognitivnoj razini negirati da se zlostavljanje događa, te tako čuva sliku o sebi kao snažnom dječaku, samo kako bi ostao u skladu s onim što društvo od dječaka očekuje.

Razlike u učestalosti korištenja pojedine strategije suočavanja s obzirom na dob učenika su nađene za dvije strategije. Stariji učenici češće koriste strategiju samooslanjanje i rješavanje problema od mlađih, dok mlađi više koriste strategiju traženja socijalne potpore od starijih. Isti nalaz za češće korištenje strategije traženja socijalne potpore od strane mlađih ispitanika nalaze Kristensen i Smith (2003). U njihovom je istraživanju isto tako vidljiva razlika u korištenju strategije samooslanjanje i rješavanje problema u istom smjeru koji smo mi dobili, iako nisu našli statistički značajnu razliku. Jedno moguće objašnjenje za rjeđe traženje pomoći kod starijih učenika je negativan stav vršnjaka prema učenicima koji traže pomoć, posebno prema dječacima, koji se ne mogu nositi sa zlostavljanjem i postaju nepoželjno društvo u vrijeme adolescencije kada je odnos s vršnjacima izuzetno bitan. "Tužakanje" ima negativne konotacije i može odvratiti učenike da potraže pomoć u situaciji kada im je ona potrebna (Kristensen i Smith, 2003). Po pretpostavci modela rizika za zlostavljanje od strane vršnjaka (Graham i Juvonen, 2001)

učenici koji koriste efikasnije strategije suočavanja ne postaju žrtve ili ostaju žrtve kraće vrijeme od onih učenika koji koriste neefikasne strategije. Moguće je da učenici s vremenom uče strategije koje su djelotvornije, pa njih počinju koristiti češće, a neefikasne rjeđe. Po toj pretpostavci moguće je da je u odnosu na vršnjačko nasilje traženje socijalne podrške manje efikasna strategija od samooslanjanja i rješavanja problema, pa ona s vremenom postaje rjeđe, a samooslanjanje i rješavanje problema češće korištena strategija. Ujedno možemo pretpostaviti da učenici trebaju razviti složeniji sklop vještina kako bi sami mogli riješiti neki problem nego moliti podršku iz okoline, a za stjecanje tih vještina potrebno je vrijeme kroz koje učenik prolazi odrastanjem, pa se upravo zato nalazi češće korištenje samostalnog rješavanja problema kod starijih.

U kontekstu ovih tumačenja možemo objasniti i interakcije koje su se pokazale značajnima u našem istraživanju. Starije žrtve značajno manje traže socijalnu potporu, a više internaliziranje od mlađih žrtava. Valjda vide da im traženje pomoći od osoba u okolini ne pomaže, ili ih vršnjaci još više odbacuju, pa počinju sve negativne doživljaje zadržavati u sebi. U tom kontekstu bilo bi zanimljivo ispitati neke pokazatelje opće dobrobiti kod žrtava ovisno o dobi i strategijama suočavanja koje koriste.

Dodatna potvrda ovom tumačenju su nalazi koje smo dobili vezano uz korištenje strategije samooslanjanje i rješavanje problema ovisno o ulozi koju učenik zauzima u odnosu na nasilje. Naši rezultati pokazuju da učenici koji su neuključeni u nasilje u značajno većoj mjeri koriste strategiju samooslanjanje i rješavanje problema i od žrtvi i od zlostavljača. Na taj nalaz možemo gledati kao na potvrdu njegove djelotvornosti kada se radi o suočavanju s vršnjačkim nasiljem. Sljedeća strategija suočavanja za koju su nađene razlike u čestini korištenja ovisno o ulozi koju učenik zauzima je internaliziranje. Konkretnije, žrtve internaliziranje koriste najčešće, nakon njih slijede neuključeni, a najmanje ga koriste zlostavljači. Isto tako eksternaliziranje koriste u nešto većoj mjeri i žrtve i zlostavljači, u usporedbi s neuključenima. Ti nalazi dijelom se slažu s nalazima Andreou (2001) koja je našla da žrtve više koriste internaliziranje, a zlostavljači eksternaliziranje, te Bijttebier i Vertommen (1998), koji su našli da dječaci žrtve više koriste strategiju internaliziranja od neuključenih vršnjaka, dok su dječaci zlostavljači i žrtve/zlostavljači više koristili eksternaliziranje u odnosu na neuključene. Kod djevojčica

žrtvi našli su da one koriste internaliziranje u visokoj mjeri kada su žrtve direktnog zlostavljanja. Kochenderfer i Ladd (1997, prema Graham i Juvonen) našli su da su agresivne strategije suočavanja povezane s nastavljanjem i duljim trajanjem nasilja. U okviru naših nalaza te nalaza spomenutih istraživanja, te modela rizika za zlostavljanje možemo protumačiti rezultate na sljedeći način: žrtve više koriste strategije internaliziranja i eksternaliziranja koje im onemogućavaju da razriješe sam problem, a isto tako je vjerojatno da korištenjem upravo strategije eksternaliziranja produljuju krug zlostavljanja i teže iz njega izlaze. Zlostavljači više koriste eksternaliziranje, što je u skladu i s njihovim općim obrascem ponašanja prema žrtvama. Bilo bi zanimljivo da dobivene rezultate možemo usporediti sa strategijama suočavanja kod djece koja su klasificirana i kao žrtve i kao zlostavljači, a koju grupaciju djece smo morali isključiti iz obrade zbog malog broja učenika.

Moramo spomenuti neka metodološka ograničenja naše studije. Podaci su prikupljeni metodom samoizvještaja. Možemo pretpostaviti da učenici nisu bili potpuno iskreni u odgovaranju kako na prvi, tako i na drugi upitnik, posebno zato, jer se njima ispituju ponašanja koja variraju po svojoj socijalnoj poželjnosti. Moguće je da je broj djece uključene u nasilje viši od dobivenog, a isto tako da učenici navode manje korištenje onih strategija suočavanja koje uključuju ponašanja koja su socijalno nepoželjnija. Zaključivanje o kauzalnim odnosima isto tako nam je ograničeno zbog korištenja podataka dobivenih u jednoj točki mjerenja.

Dali smo mali doprinos istraživanju strategija suočavanja u odnosu na vršnjačko nasilje, no bilo bi potrebno detaljnije ispitati efikasnost pojedinih strategija, strategije suočavanja koje se koriste u odnosu na različite oblike vršnjačkog nasilja, a i uključiti longitudinalne studije u istraživanje opisanih problema.

Možemo navesti moguće implikacije za korištenje nalaza u školskom okruženju. Kod djece bi općenito bilo dobro poticati strategije samooslanjanja i rješavanja problema, koje su u najvećoj mjeri razvijene kod neuključenih učenika. Isto tako, korištenje strategija internaliziranja i eksternaliziranja, trebalo bi se pokušati smanjiti kod učenika, a što je moguće provesti kroz interaktivne radionice na razini razreda. Nakon što bi se ispitalo koje je točno objašnjenje za smanjenje korištenja strategije traženja socijalne potpore s dobi,

trebalo bi u slučaju da se pokaže da je ona efikasna, ali se smanjuje zbog razvijanja negativnih stavova prema vršnjacima koji traže pomoć, mijenjati stavove vršnjaka i poticati korištenje navedene strategije. A ukoliko se pokaže da strategija nije efikasna, trebalo bi poticati osobe u okolini žrtve (roditelje, nastavnike, prijatelje) da nešto poduzmu kad ih žrtva zamoli za pomoć.

ZAKLJUČAK:

1) Rezultati provedenog istraživanja ukazuju na razinu zastupljenosti problema nasilja među djecom sličnu razini nađenoj u već dosad provedenim istraživanjima. U našem uzorku bilo je ukupno 80,6% neključenih učenika, 8,7% zlostavljača, 8,1% žrtava, a 2,6% učenika koji su ujedno i žrtve i zlostavljači.

2) Najčešće korištena strategija suočavanja je samooslanjanje/rješavanje problema. Nakon nje po učestalosti slijede: traženje socijalne podrške, distanciranje, internaliziranje i eksternaliziranje.

Mlađi učenici u većoj mjeri izjavljuju da koriste strategiju traženja socijalne potpore, dok stariji više koriste strategiju samooslanjanja i rješavanja problema. Hipoteza da mlađi učenici više koriste strategije distanciranja i internaliziranja od starijih nije potvrđena. Potvrđena je hipoteza da djevojčice više koriste strategije traženja socijalne potpore i internaliziranja od dječaka. Nije potvrđena hipoteza da dječaci više koriste strategiju eksternaliziranja od djevojčica, već je nađeno da više koriste strategiju distanciranja od djevojčica. Prema rezultatima neključeni učenici više koriste strategiju samooslanjanje i rješavanje problema nego žrtve i zlostavljači. Potvrđena je hipoteza da žrtve češće koriste strategiju internaliziranja od neključenih i zlostavljača. Potvrđena je i hipoteza da zlostavljači češće koriste strategiju internaliziranja od neključenih, no nije potvrđeno da više koriste strategiju eksternaliziranja od neključenih. Nađeno je da mlađe žrtve više koriste strategiju traženja socijalne potpore, a manje strategiju internaliziranja od starijih žrtava.

LITERATURA

- Aldwin, C. M. (2000). *Stress, Coping and Development*. New York: The Guilford Press.
- Andreou, E. (2001). Bully/ Victim Problems and their Association with Coping Behaviour in Conflictual Peer Interactions Among School-age Children, *Educational Psychology*, 21 (1), 59-66.
- Baldry, A. C. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse and Neglect*, 27 (7), 713-732.
- Bijttebier, P. i Vertommen, H. (1998). Coping with peer arguments in school-age children with bully/victim problems. *British Journal of Educational Psychology*, 68 (3), 387-394.
- Bilić, V. i Karlović, A. (Ur.) (2004). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.
- Boulton, M. J., Underwood, K. (1992). Bully/victim problems among middle school children. *British Journal of Educational Psychology*, 62 (1), 73-87.
- Causey, L. D., Dubow, F.E. (1992). Development of a Self-Report Coping Measure for Elementary School Children, *Journal of Clinical Child Psychology*, 21 (1), 47-59.
- Elez, K. (2003). *Nasilništvo i samopoimanje djece osnovnoškolske dobi*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Hawker, D. S. J., Boulton, M. J. (2000). Twenty Years' Research on Peer Victimization and Psychosocial Maladjustment: A Meta-analytic Review of Cross-sectional Studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41 (4), 441-455.
- Hunter, S. C., Boyle, M.E. (2004). Appraisal and coping strategy use in victims of school bullying, *British Journal of Psychology*, 74, 83-107.
- Hunter, S. C., Boyle, M.E., Warden, D. (2004). Help seeking amongst child and adolescent victims of peer-agression and bullying: The influence of school-stage, gender, victimisation, appraisal, and emotion, *British Journal of Psychology*, 74, 375-390.
- Juvonen, J., Graham, S. (2001). *Peer Harassment in School- The Plight of the Vulnerable and Victimized*. New York: Guilford Press.
- Kristensen, M. S., Smith, K.P. (2003). The use of coping strategies by Danish children classed as bullies, victims, bully/victims, and not involved, in response to different (hypothetical) types of bullying, *Scandinavian Journal of Psychology*, 44, 479-488.

- Lazarus, R.S., Folkman, S. (2004). *Stres, procjena i suočavanje*. Jastrebarsko: Naklada Slap..
- Olfasen, N. R., Viemerö, V. (2000). Bully/Victim Problems and Coping With Stress in School Among 10-to12-Year-Old Pupils in Aland, Finland, *Aggressive Behavior*, 26, 57-65.
- Olweus, D.(1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rigby, K. (1994). Psychosocial functioning in families of Australian adolescent schoolchildren involved in Bully/victim problems. *Journal of Family Therapy*, 16(2), 173-187.
- Roecker Phelps, C. E. (2001). Children´s Responses to Overt and Relational Agression, *Journal of Clinical Child Psychology*, 30 (1), 240-252.
- Smith, P. K., Madsen, K. C. (1999). What causes the age decline in reports of being bullied at school? Toward a developmental analysis of risks of being bullied. *Educational Research*, 41 (3), 267-285.
- Solberg, M. E., Olweus, D. (2003). Prevalence Estimation of School Bullying With the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive Behavior*, 29, 239-268.